

Dějiny Židů v Novém Bydžově.

Zpracoval

Josef Koudelka v Nov. Bydžově.

V Novém Bydžově stával počátkem 14. stol. klášter Minoritů, který r. 1421 vojáky Žižkovými byl se zemí srovnán a tato část města byla později Židům vymezena, kteří se jinde usazovali nesměli.

První písemná zmínka o Židech v N. B. je ve smlouvě z r. 1514, kde oznamuje se zápisem všem, jak nyní všem tak i budoucím, že jsou předstoupili do rady Václav Zámečník a Židovka... va¹⁾. Žid Lazar viní Beška t. r., že mu dal u Hory na vůz soudek zamčený a ten soudek jesti ztracen.

Již v těch dobách starali se Židé o své zemřelé, o čemž zápis z r. 1520 uvádí: Tehož r. pronajat jest ten kus obce za Střichovou zahradou, aby se tu kladli a svůj pohřeb měli a z toho orouku dáti a platiti mají ročního 10 gr. miš. a z každého přespolečného umřelého, který by tu pochován byl, k obci platiti mají po 10 gr. miš.²⁾ Tato smlouva byla r. 1530 pozmeněna a Židům dopuštěno s vůli vši obce, že sobě zahradu udeleli v té ulici, která jest mezi zahradou Střichovou a Churanovou a Konečného ze zadu³⁾. Z toho patrně, že zde již četná osada židovská musila býti.

Dne 22. května 1536. vydal Jan z Pernštejna o Židech a jejich bytech příkázání, a jim pod pokutou 10 kop miš. uloženo, který by se v tom na budoucí časy nezachoval. Židé nesměli podruhé ani přespolečných Židů přechovávat i své domy jen křesťanům prodati pod uvarováním hněvu JMtu. Vdovci Židu nebo vdově nebylo dovoleno opět domácnost si zařídit, než checl-li se Žid do toho domu oženiti aneb Židovku vdáti, tehdy vožen se z města ven a Židovka tolikž a dům ten křesť. vosad. Přísné příkázání to žádným obyčejem nemá změněno býti pod trestáním JMtu.⁴⁾

Dle královského nařízení z r. 1542 musili se Židé ze země vystěhovati nebo se dáti pokřtiti. Brzy dávalo jim opět povolení k usazování na roční výpověď a tak vidíme v B. od r. 1547—1564 opět zakupování 14 domů přistěhovanými Židy⁵⁾. Židé již v těch dobách měli v B. svoji školu a synagogu, což vidno ze zápisu ze dne 17. dubna r. 1559. Tehož dne koupil Štěpán písař od Josefa Žida dům k valům ležící i se školou za 32 kopy hotoých. A což se školy žid. dotýče, ta má v své míře zůstatí do šesti let pořad zběhlých a oni Židé hned z ní úrok do šesti let k obci náležitě mají dáti⁶⁾. 24. ledna 1569 dává se Židům zápis na školu, uličku (dvou loket zšíři) a zahradu, ve které se pochovávají s podmínkou ohrazení gruntu a placení 8 gr. miš. při času sv. Jiří a sv. Havla⁷⁾.

Židé zdejší starali se o své nezuřivce a pro ně 10. března 1606 koupili dům za 195 kop miš. Simon Žid, stoje v radě, přiznal se, že jest prodal dům, ležící vedle domu Mojžiše Zida s jedné a ulice s strany druhé, s tím vším k němu příslušnostvím starším Židům sousedům i jiným všem Židům obyvatelům zdejší, kterážto dům za špitál pokládají⁸⁾.

R. 1625 koupili starší Židé k ruce vši osady žid. chalupu k Chudonicům za 100 kop miš. od cis. rychmáře Sloteyma, ale poněvadž v těch vojenských vpádech prodej sepsaný k zmrhání přišel a týž do knihy městské ingrossirován nebyl, žádal Il. ún. r. 1636 Jakub Leybl, toho času starší osady žid., aby týž trh do knih vepsán byl⁹⁾.

Za války třicetileté počet Židů v B. poklesl, ale zbyli byli r. 1633 přinuceni kontribuce bez protestů zapraviti a spolu se sousedy všecka břemena nésti. Starší Židé spatřujice, že jinak býti nemůže, uvolili se k obci 300 fl. rejn. zaplatiti¹⁰⁾. Po válce třicetileté byla všude velká bída. R. 1656 Simon Žid a Šalomoun Žid, oba sousedé zde v osadě židovské, hotově pánům zapůjčili 40 fl. r. na srážku solního handlu¹¹⁾, který zůstal v rukou Židů až do r. 1670, kdy jako živnost městská pronajat Krist. z Proseče. K nařízení r. 1659 byla žid. osada na valech proti kostelu sv. Trojice ohrazena, k čemuž přispěli Židé 6 fl. r. a 1000 hřebky¹²⁾.

Synagoga byla té doby velmi sešlá, proto vyzádali si Židé 21. června 1660 vstoupení do rady a přednesli, kterak synagoga nebo škola jejich na samém rozboření zůstává, aby ji dle možnosti z gruntu zase znovu vyzdvihnouti a vystavěti mohli¹³⁾.

Nehlahé dlouhé spory vlekly se mezi řezníky křesť. a žid. od r. 1631—1691, které dobrovolným a nezrušitelným narovnáním skončeny. Židům bylo dovoleno týdně na dvou místech žid. osady zporážeti a košerovati 2 kusy hovězího dobytka a 12 kusů drobných zvířat. V případě podvodů nějakých byl každý takový Žid trestán pokutou 20 kop. miš. Maso směli jediné prodávati ve svých domech, nikoli v masných krámech mezi křesť.¹⁴⁾ Za doby morové nakazy r. 1715 byl Simon Šik stížen touto chorobou, pročez všichni Židé byli z B. vypuzeni k osadě Libni, odkud mnozí do Barchůvka se odstěhovali a zde si též synagogu vystavěli, která později zanikla. Zprávu o moru v B. prozradil žid. primátor Mojžiš Eliáš, začezž byl od městských pronásledován; ale úřadem podkomořským v ochranu vzat¹⁵⁾.

Uzavřením města za doby moru 1715 a hrozným pádem ohně r. 1717 Židé byli do největší chudoby uvedeni a žádali v ponížnosti o ulevení různých poplatků do obecního důchodu. To vše bylo uváženo a 100 fl. r. Židé ihned složití musili a druhé 100 fl. r. na čtyři čtvrtletní termíny odváděti povinni byli¹⁶⁾. Město nechtělo trpěti přistěhovaných Židů a ohradilo se a žádalo podkomořský úřad, aby jich zproštění byli. Výnosem z 9. máje 1722 bylo městu nařízeno, aby všechny cizí Židy v jistým krátkým termínu z města ven vybejti a odbejti hleděti a současně vydan krutý řád o žid. domech, obydlích, krámech, ženeň, řšeřování, uzavírání města atd.¹⁷⁾

Dle uvedeného nařízení z r. 1727 byli Židé odděleni v žid. městě a nařizem z r. 1727 výslovně se žádá, aby Židé ve všech městech, kde bydlí mezi

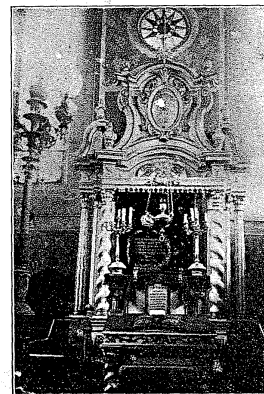
Synagoga (vnějšek)

Hřbitov (stará část)

Bedřich Ascher

Synagoga (vnitřek)

Jindřich Bergmann

Karel Braun

Mořic Sachsel

Arthur Bloch

Hřbitov (stará část)

Marie Braunová

46

417

křest., byli od těchto odloučení a mají utvořiti žid. ulici. V B. již v 16. stol. mluví se v zápisech o žid. ulici.

Proti četným, nannozse krutým výnosům hledali Židé ochrany u podkomořského úřadu, který vydal obsáhlé, Židům nepřátelské nařízení r. 1729, zvané „Publicum judaicum“²³⁾, proti kterému byly veškeré protesty marny.

R. 1735 bylo Židům povoleno hřbitov rozšířiti a na něm komoru zřídit, se zákazem, že tam nebude dovoleno nikomu bydlet. Též povoleno zde cizí Židy — ne morem nakažené — zde pochovávat za platek chudí 8 fl., bohatí 13 fl. (majetek bohatých nad 250 fl.²⁴⁾).

Marie Terezie vypověděla r. 1744 Židy z král. českého, ale brzy přijati opět na milost a r. 1747 připomíná se B., že se nemá zabraňovati vypovězeným pražským Židům zde se zdržovati²⁵⁾. O zdravotním jich stavu podával zprávu krajský chirurg a fysikus, který t. r. oznámil, že toliko u Žida Marka nalezena pražská Židovka, která 7 dní horečkou střižena byla, u ostatních nic podezřelého shledáno nebylo²⁶⁾. Výnosem kraj. úřadu z 12. ledna 1747 bylo dovoleno pražským žid. emigrantům bydlet v odlehlých ulicích bydžovských, nikoli v hlavních, nebo na náměstí, kde procesí neb jiné pobožnosti se konají²⁷⁾. Dalším nařízením zakázáno těmto přistěhovačům bohoslužby a modlitby v křest. domech konati a tyto jediné na synagogu jsou odkázány²⁸⁾.

V této době počali se scházeti zdejší Židé s křest. k. náb. schůzkám, k nimž tajně nekatolíci podnět dali. V těchto schůzkách vyvíjela se postupem zvláštní sekta abrahamitů, jejíž původcem byl rb. Mendl z B. a vůdcem hnutí Jan Pita, krejčí z Chudonic a chudí lidé, chalupníci, ovčáci a vdovy z okolí bydžovského. Počátkem r. 1748 schůze se prozradily a někteří účastníci byli zatčeni. Pita byl z bludu usvědčen, učení své odvolal a 18. prosince 1748 na hranici zemřel. Ostatní obdrželi několikaletý žalář nebo práci v železech a poutech na silnici. Rb. Mendl spojení to odpykal a 7. března 1750 byl v Praze upálen.

Israelitismus objevil se tu opět za selského povstání r. 1775, kdy 10 rodin z okolí bydžovského přestoupilo k abrahamitům, ale po dlouhém sporu slíbilo r. 1777, že bludu toho se vystříhají. R. 1774 zakázáno Židům předkupní právo loje a řezníci byli povinni mydlářům za předem stanovenou cenu lůj prodávati a teprve, když publikum zaopatřeno jest, Židé na řadu přijíti mohou²⁹⁾.

Lepší časy Židům nastaly za císa. Josefa II. vydáním tolerančního patentu r. 1781, ale Židům náleželo užívati jazyka německého. V té době byla škola žid. proměněna ve školu německou, která se zde do let devedesátých min. stol. udržela.

24. srpna 1782 vydal podkomořský úřad nařízení, dle něhož směli Židé užívati toliko domácích služebných Židů a nikoli cizích, schůze ž. o. mají se konati častěji a pořádně, žid. ulice má se častěji než dosud čistiti a má býti postaráno o náležitý odpad. Za nařízení to činí se zodpovědná ž. o.³⁰⁾

R. 1786 bylo nařízeno číslování žid. domů v městech římskými číslicemi a musili si zvoliti stálá příjmení. Ve zdejších žid. městě bylo XXXVII domů, ale majitelů jich bylo daleko více, včtyř jednotlivci hleděli získati aspoň část, 1 světnici a tu otec doporučil dětem a tak stali se majiteli 1 světnice i 4 rodiny.

Guberniálním nařízením z r. 1799 bylo dovoleno zdejším Židům toliko vrchnostenské pozemky pronajímati, nikoli pozemky poddaného lidu³¹⁾, nařízením z r. 1801 nebylo Židům dovoleno měštanské domy v městech kupovati³²⁾.

Když pak r. 1805 občané bydžovští stěžovali si na mocné rozmnožování živlu žid., bylo krajským úřadem v Jičíně nařízeno, aby vyšetřeno bylo, kdo ze Židů povoleni k žemění dostal a kde toho prokázati nelze, aby do tří měsíců vypovězení byli a zpráva o tom podána byla. Dle nařízení z r. 1650 nemají žádné křest. reality na Židy přecházeti, a přece dle svolení r. 1786 dva křest. domy na Židy Mojžiše Franka a Pocha připsány byly, na čemž nic měniti se nedá, neboť zápisy v knihách stvrzeny jsou. Však jakmile domy ty do prodeje přijdou, nesmí Židům, nýbrž křest. prodány býti, jelikož to původně křest. domy byly. Nájmý domů budtěž anulovány, poněvadž směřuji k tomu, aby Židé křest. domy si přisvojili. Pacht dovoluje se toliko na 2 roky a smlouva budžíž krajskému úřadu ke schválení předložena. Zároveň budžíž oznáměno, zda Židé byly přeplácejí, takže křest. i ve chlěvích bydletí musí. Současné se nařizuje, aby v žid. čtvrti nejčistější čistota zachovávána byla, aby nemoci nakazlivé nevznikly, včdyt žnámo je, jak byty tamní přepelné jsou a poschodí stavětí doporučení se nemohou, když 1 dům několik pánů má³³⁾. Války napoleonské vyžádaly si na obyvateľstvu těžkých finančních obětí, kterých také Židé nebyli ušetřeni. R. 1810 odvedli do Prahy ze své synagogy 83 zlatých a stříbrných předmětů a souasně uveden inventář všech stříbrných předmětů v synagoge³⁴⁾. Budova tato byla však od poslední přestavby r. 1660 sešla, proto byla r. 1838 znova přestavěna a nově upravena.

Reformami josefinskými i pozdějšími zlepšily se valně poměry zdejších Židů a nastaly-li poměry r. 1848 bylo žid. obyvatelstvo zrovnoprávněno s ostatním obyvatelstvem.

V situačním plánu zdejšího žid. města z r. 1841 jest zakresleno 40 žid. domků, z nichž četné byly asi již tehdy poschodové. Byly zde hlavní ulice, zadní ulice, ulička (Růžová) a malé náměstí. Vše to vyhořelo 15. července 1901 a z bývalého žid. města zbyla jen synagoga. Obyvatelstvo žid. města, čítající v té době 220 rodin, přesídliilo do ostatních čtvrtí města, kde již dříve mnozí zámožní Židé se usadili, domy si zakoupi a své obchody měli.

Změny v r. 1848 zrovnoprávnily Židy s obyvatelstvem křesťanským. Tím nastaly Židům příznivější doby a mohli se nerušeně svým živnostem věnovati. Nyní čítá žid. obec v N. B. 58 členů, 107 duší s 58 poplatníky. Příjmy obce činí asi 10.000 Kč, nábož. daň asi 10.000 Kč a vydání asi 20.000 Kč.

V B. byla žid. obec od počátku 16. stol. a k ní připojeny byly v 2. pol. 19. stol. po požáru synagogy v Barchůvku tamní obec a výnosem min. šk. a nár. osv. ze dne 8. května 1931, č. 137.268/Vl, obec chlumecká, které byly před splnutím samostatnými obcemi. Nyní patří k zdejší obci následující osady: Barchůvek, Skřívany, Smidary, Obora, St. Bydžov, Vys. Veselí, Chlumec n. C., Žizelice n. C. a Mlékosrby.

Starostou obce je továrník Bedřich A s c h e r, člen reprezentace venkovského židovstva pro jičínský kraj. Dřívější starostové byli: Reh Jos. Herrmann (1830—1850), Frant. Schnabel (1850—1865), Joh. Schnabel (1865—1882), Dr. Petr Kraus (1882—1884), Jonáš Bergmann (1884—1902), Mořic Sachsels (1902—1909), JUDr. H. Weil (1909—1911), Karel Braun (1911—1919 a 1929—1932), Em. Stern (1919—1926), Bedřich A s c h e r (1927—1929 a 1932 dále). Z těchto mužů největších zásluh získal Jonáš Bergmann, který postavil nový hřbitov, židovskou radnici, přestavěl

kostel, vystavěl měšťský sirotčinec a podporoval vše dobré a ušlechtilé; zemřel 22. února 1903. K uvedenému družii se Mořic Sachsels, majitel světové exportní semenářské firmy († 1933) a Karel Braun, továrník perleťových knoflíků, starosta Chewre kadíša. Ve zdejších městě měli Židé synagogu i školu již před r. 1559, což patrně ze zápisů v měšťském archivu; synagoga je též v Chlumci n. C. z konce 19. stol. Pokud bylo možno zjistiti, působili zde rabini: Moses Freund, Jakub Eisner, Dr. Löwy, Dr. F. Kanter, Zikmund Schrecker, Adolf Mellion a nyní zást. rabína M. Guttmann.

Zdejší židovská škola byla zrušena r. 1897, od které doby navštěvují židovské děti místní české školy národní. Z těch dob zachovaly se zápisy, hlavně pozdějšího data v archivu židovské obce.

V B. jsou 2 žid. hřbitovy. Památný starý hřbitov pochází z r. 1520, na kterém se pochovávalo do r. 1885, kdy svým nákladem postavil nový hřbitov Jonáš Bergmann. Mimo tuto uvedeně hřbitovy jest žid. hřbitov v Chlumci n. C. z počátku 20. stol.

Z vědátorů, umělců a učenců židovských, rodáků bydžovských, prosluli: MUDr. Isidor Schnabel, obecní lékař a profesor vřd. university, David Lancsmann, virtuos na piano a generál Karel Schwartz. V obchodu a průmyslu, mimo dříve uvedené (Bergmann, Sachsels, Braun), vynikli zdejší

rodáci: David a Eduard Neumann, textilníci ve Dvoře Králové, Petr Schnabel, velkoobchodník sukny v Liberci, Šimon Klein a synové, majitelé mlýnů ve Smiřičích a v Bydžově a Benedikta Hanna nást., velkoobchodníci ve Skřívanech (od r. 1760). K těmto družii se čestně Heřman Přerhov, syn ranhojčič v Žizelicích (* 1831, † 1867 v Praze). Byl vynikajícím deklamátorem a humoristou a byl dušič českých besed a měl značný vliv na uvědoměni národních. Četné jsou jeho deklamace vydané v Besednicku. Na jeho rodném domku byla mu zasazena pamětní deska. Četné zápisy o Židech uloženy jsou v archivu města Nov. Bydžova (archivář prof. Ant. Šašina), archivu měšťském i zámeckém v Chlumci n. C., v nichž možno s dovolením každému odborníku badati.

Matrika zdejší žid. o. počíná r. 1788, ale jsou také zápisy ve farních matrikách ve Smidarech, Novém Bydžově a v Chlumci n. C.

*
1) L. M. I., p. 10 (jměno porušeno). 2) L. M. I., p. 43. 3) L. M. I., p. 140. 4) Lib. Mem. I., p. 43. 5) Rudné kn. trh. 6) R. kn. tr. 7) L. M. I., p. 291. 8) Gr. kn., p. 53. 9) L. contr., p. 20. 10) L. M. I., 686/9. 11) L. M. II., 72. 12) L. M. I., 1145/46. 13) L. M. I., 1159. 14) L. m. I., 1380. 15) 4/XII. 1715 arch. m. 16) L. var. 4. 17) Arch. m. 18) Arch. m. 19) Arch. m. 20) Arch. m. 21) Arch. m. 22) Arch. m. 23) Arch. m. 24) Arch. m. 25) Arch. m. 26) Arch. m. 27) Arch. m. 28) Arch. m. 29) Arch. m.

419

418